

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

ELSŐ ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1891.

TARTALOM.

	Lap
A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Lázár Béla</i>	235
A wittembergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei, mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athenáshoz. <i>Koncz József</i>	246
Rontó Pál pikáró-regény. <i>Kardos Albert</i>	260
A «Mondolat» keletkezéséről. <i>Dr. Váczy János</i>	264
Adatok a régi magyar színpad fölszerelése történetéhez. <i>Bayer József</i>	275
Hol született báró Kemény Zsigmond? <i>Dr. Garda Samu</i>	290

KRITIKAI ROVAT.

Bölcsészettudori értekezések. (I. Sebestyén Gyula : Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. II. Kacziány Géza : Ősköltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján. III. Schneider József : Lessing mint meseíró. IV. Rupp Kornél : Ovidius és Gyöngyösi.) <i>V.</i>	294
Listi László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. <i>Dr. Váczy János</i>	308
Egy magyar nyomda a XVIII. században. Irta Éble Gábor. <i>Ballagi Aladár</i>	315
Horváth Ádám életrajza. Irta Garda Samu. <i>Dr. Lázár Béla</i>	319

ADATTÁR.

Egy régi Gráduál. (Kerekes Ábel levele.) <i>Erdélyi Pál</i>	223
Kazinczy levele gr. Ráday Gedeonhoz. <i>Ballagi Aladár</i>	325
Szemere Miklós Petőfiről. <i>Pajor István</i>	327
— Szerkesztői üzenetek	330

—♦—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A GESTA ROMANORUM HATÁSA A MAGYAR MŰKÖLTÉSZETRE.

(Befejező közlemény.)

III. — «*Apollonius históriája*». A középkor e legkedveltebb meséje 1591-ben magyar nyelven is megjelent. Középkort mondunk, bár e mese eredetileg a Krisztus utáni korszakban a görögöknél keletkezett, az európai irodalmakba azonban csak a latin fordítás révén került. 1578-ban Bornemissza már azon panaszkodik (Prédikációinak IV. része, p. 758.), hogy nagyon vágyódnak utánna mindenek fülei s hogy szeretnek hallani «Királyfia Kis Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hitságról».

Eredetéről, keletkezése idejéről, latinra való átfordításáról sokan és sokfélét állítottak. Görög eredetije ugyanis ismeretlen s csak a latin fordítás maradt reánk. (Kiadta Riese 1871-ben, Ring 1887-ben.) Mielőtt megösmernénk a fenti kérdésekre vonatkozó irodalommal, lássuk magát a regényt, a mint a *Gesta Romanorum*-ban (153. elbeszélés) olvashatjuk:

Antiochus király megszereti saját leányát, elcsábítja s azon töprenkedik, miként utasítsa vissza az odasereglő kérőket? Abban állapodik meg, hogy csak az általa feltett talány megfejtőjének adja leányát. Apollonius ugyan megfejti a talányt, de Antiochus eltagadja s Apollonius félelmében elbujdosik.

Először Tharsis városába vetődik, hol azonban nem érzi magát biztonságban s Pentapolisba menekül, hol épen azon gondolkodik, hogy kihez térjen be, mikor a város piacán egy meztelen futkározó gyermeket pillant meg, ki «olajjal a fejét, mint beköpölte s futosva kiáltja: az, a ki azt kívánja, hogy megmosódhassék, menjen a laptaházba, király is ott lészen, az jövevényeknek a fürödő után elég ételek

lészen». Itt Apollonius vitézi játékokban kitűnik, Altristates királynak megnyeri tetszését, a ki tisztességes ruhába öltözteti s asztalához ülteti, hol a királyleánynak művészi zenejátékával megnyeri szerelmét, majd kezét. Időközben hír jő, hogy Antiochus meghalt s Apolloniusra maradt a korona. Nejével hajóra száll, hogy elfoglalja örökét, azonban vihar éri, s neje, leánygyermeket szülve, meghal. A tengerbe dobják a tetemet, ámde a királyné csak tetszhalott, a tenger kiveti, Ephesusban fölélesztik s Diana-papnő lesz.

Apollonius Tharsis városában száll ki, hogy átadja nevelőbe Strangviliónak leányát, kit kalózok ellopnak s bordélyházba kerül, hol azonban megőrzi ártatlanságát. Apollonius Tharsisból kedvező szelekkel hazaér, elfoglalja Antiochiát és Tyriát, de nincs nyugta, felesége és kis leánya után vágyik. Elindul tehát ismét, s nem lelvén lányát Strangviliónál, addig hajózik, míglen a véletlen össze nem hozza leányával, kit Athenegoras nevű király nőül vesz. Apollonius azt álmodja, hogy menjen Ephesusba s oda menve ráösmer a papnőben nejére s így sok hányattatás után 80 esztendőt él boldogan, de ha «ez dologban semmi nem volt légyen, megérd egy nemtudommal».

Íme a kalanddús regény, melynek fogásai, a staffage, technikája s elemei a görög sophistikus regényekre utalnak. Maga a főmotívum: a szerelmes párnak egymás iránt érzett erotikus vonzalma, a hellenistikus időbéli szerelmi epikából való. E költői műfaj jellemző sajátosságai közé tartozik az elegicus színezet, hősei tiszta lelkűek, mély érzelműek, a cselekvény csodás, phantasticus világban mozog, élénk vonzalommal a körülötte mozgó és élő természet iránt. A szerelem fakadása pillanatnyi: mikor Altristades leánya először látja meg Apolloniust «azon éjjel pedig bús szerelme miatt a lány nem alhaték». A szerelem hatása erős, lelki kínok valódi betegséget szülnek: «de szerelme miatt Apolloniushoz egészsége megbomla». Nincs más orvosság, mint a viszontszerelem. A szerelem előidézésében a zenének nagy hatása van.*

Nevezetes motívum a hányattatás is, mert hiszen ez idézi elő a bonyodalmat. Nem pszichológiai okok, hanem mecha-

* Helbig: Untersuch. ü. d. campan. Wandmalerei p. 260.

nikai, külső okok mozgatják a cselekvényt. E motívum ind eredetű s az ind útleírások átgörögösítése. Apollonius historiájában is e motívum uralkodik voltaképen. S még egy: a retorikai elem! Hiszen a görög regény a szónoki beszéd, a csiszoltság, a rögtönző tehetség virágzási korában, a sophistika lábrakapásának idejében alakult ki s hatása szemmel látható. E hatás szülöttei a fényesen csiszolt beszédek, a szerelmesek beszélgetései, a leírások keresettsége, mely a görög Apolloniusban talán még jobban meglehetett, mint a latin átdolgozásban.

E három fősajátságán kívül a görög regény apróbb sajátosságai is meglelhetők Apolloniusunkban. A színhely a Középtenger partvidéke; a kalandok is olyanok, mint a többi görög regényeknél: tengeri utazás, vihar, tetszhalál, megszőkötetés, az álom szereplése, a dal hatása stb. Riese (a latin kiadás előszavában p. XI—XIII.) kimutatja azonban azt is, hogy a latin fordítás telve van græcismusokkal. Mindez oly bizonyító erővel bír, hogy Haupt nézete, — ki azt csak utánzatnak tekinté (Opuscula III. p. 4—29.) — megdöntöttnek mondható. Ma már az az általánosan elfogadott nézet, hogy a latin szöveg egy elveszett görög regény átdolgozása.*

Keletkezése idejére vonatkozólag Christ megfigyelte a szövegben előforduló pénznemeket s ebből következtetve a regény keletkezése idejeül a Caracalla és Constantin közötti időt, tehát a III. század végét és a IV. század elejét határozta meg. (Sitzungsberichte d. Münch. Akad. 1872.) Hagen nemcsak a latin fordításra, hanem a görög eredetire is érti ezt, mert nem teszi fel a fordítóról, hogy a pénznemeket más rendszerbe számította volna át. Ezzel szemben Rohde azt állítja, hogy a pénznemek használata csakis a latinra nézt jellemző, a görög író bizonyára görög pénznemeket használt, a mi valószínűbb is!

Még mielőtt a regény latin nyelven nyomtatásban megjelent volna, — a mi különben is igen későn történt, 1595-ben, — hiszen németül már 124 évvel azelőtt megjelent a

* E nézetet fogadták el: Rohde Ervin (Der griech. Roman p. 413), Hagen (Der Roman vom König Ap. p. 24.), Schröder (Apollon. und Griseldis p. XI.), Bobertag (Gesch. d. Roman I. p. 82.), Heinrich G. (A ném. irod. tört. II. p. 168.)

Steinhöwel-féle fordításban (l. Scherer: Die Anfänge d. d. Prosarom. p. 11. és 75.), kéziratban elterjedt és számos európai nyelvre átültetett s még számosabb átdolgozásban, versben és prózában, jelent meg. Epos, regény, mesterdal és dráma lett belőle; mi csak a nevezetesebbek megemlítésére szorítkozunk.

Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy már a IX. és X. századból maradtak reánk latin nyelvű kéziratok, melyeket úgy Riese, mint Ring kiadásukhoz felhasználtak. (L. Ábel Jenő ismertetését: Phil. Közlöny, 1887.) E latin elbeszélés átment a Gestákba (153.), de jóval megrövidítve, bár itt-ott újabb részletekkel kibővítve. Ilyen új részlet pl. Strangvilio panasza Tharsia halálhírére. Azon kérdés eldöntésénél, hogy a magyar verses feldolgozás a Gesták szövegén alapul-e, az ily új részletek megvizsgálása a fődolog. Azt találjuk, hogy a magyar verses feldolgozó a Gesták szövegét ösmerte. Az említett helyet így fordította le Haller: «Nem tudok már mit tenni — úgymond — mert ennek az atyja szabadította meg városunkat a nagy inségtől, ezért a városért szenvedett hajótörést, vesztette el minden gazdagságait; valóban nagyon gonoszúl fizettünk néki jótéteményeiért. Ihon az egyetlenegy leányát» stb. A magyar verses feldolgozó:

Strangvilio hallá csak álmélkodék a dolgon ő magában,
Mert hire sem vala a feleségének ily álnok tanácsában,
Mit miveltél, ugymond, rossz asszonyi állat a király leányának.
Tudod-é a várost minemü inségből atyja kiszabadítá?
Maga szükségével semmit nem gondola, mindent minekünk ada,
Te tudod Ur Isten semmi részem nincsen Tharsia halálába.
Vivék a tolvajok stb.

A Gesta Romanorum azonkívül a mese átkeresztyénésítésén is munkálkodott s a neveken is változtatott egyet-mást. Maga a latin szöveg valóságos népkönyv lett azon a 13 nyelven, melyekre lefordították, de már a XII. században viterbói Gottfried Pantheonjában latin nyelven, Heinrich von Neuenstadt pedig német nyelven (a XIII. században), epost csináltak belőle; utóbbi 20 ezer versben beszéli el a történetet.

Jourdain de Blaivies francia nyelven regény alakjában dolgozza fel, de 1482-ben is feldolgozzák regényalakban, s

Genfben jelent meg Garbiunál. Wilkins György drámája után Shakespeare *Perikles* cím alatt, 1609-ben feldolgozta. Shakespeare keze ez átdolgozásban is nyomokat hagyott maga után. Gyönyörű az angyaljóságú Tharsianak jellemzése ama borzasztó viszonyok közepett, melyek közt Mitylenében él. Finom fordulat az is, hogy Perikles-Apollonius már azon pillanatban hasonlóságot vesz észre neje és Tharsia közt, a mint legelőbb meglátja. Különben a Gesták szövegén alapszik e dráma is. (L. Simmrock: Shakespeare-Quellen II. p. 211.) Tieck, Solgerrel váltott levelezésében, e dráma iránt érzett csodálatának adott kifejezést, mert ő e drámában a költői formák vegyülését látja, pedig tulajdonkép azok erőszakos s épen nem sikerült küzdelmét szemlélhetjük, hiszen egyes részeiben annyira lyra, mint a mennyire dráma vagy epos. Oka a tárgy szétfolyós voltában rejlik, a melynél fogva épen nem alkalmas drámai feldolgozásra.

A Gesták szövegén alapszik az a XI. századi leoninus versekben írt latin krónika: «Gesta Apollinii regis Tyriæ», melyet Dümmler 1877-(Hallé)-ben adott ki. A Péter-Pál kolostorból való, a Gent melletti Blandinius hegyen; 792 hexameterre megmaradt, s ha befejezték volna, legalább 5000-re rúgott volna. Böbeszédűség, Ovid, Vergil, Persius-utánezat, græcismus és archaismus jellemzik e verseket. (Lásd bővebben: *Seidler*: Ruodlieb-kiad. p. 177.) De Hans Sachs is feldolgozta egyes részletét, «Frauenlob elfeledett hangján» 1553 január 14-én; tíz évvel utóbb Vogel Mihály egy nagy mesterdalban. Versekben, 654 strophában spanyolul is feldolgozták a XIII században (kiadta: Savehez, 1844. Paris), 1486-ban olasz ottavarimákban Velenczében, 1534-ben pedig új görög nyelven versekben jelent meg. Német nyelven a Steinhöwel fordításán kívül, ki már Gottfriedot is felhasználta, még két más fordítás is létezett, melyeket Schröder a kéziratokból 1872-ben kiadott (Lipcse).

A magyar verses feldolgozás 1591-ben Kolozsvárt Heltai özvegyénél jelent meg először, azóta többször. Elöttem az 1722-iki kiadás áll, melyet Esler Márton adott ki. Róla nem sok dicséretet mondhatunk. «Lelketlen száraz kivonata a Gesták legszebb beszélyének, mellőzésével a lélektani motívumoknak s mindazon szép megindító részleteknek, melyek

ben az eredeti oly gazdag.» Ime ez róla Toldy ítélete (Magyar költ. tört. p. 124), melyhez nem kell sokat adnunk. Valóban ügyetlenül kivonatul. Nem hagy ki egy gondolatot, egy tényt, egy eseményt sem, de mindazt szárazon, röviden, minden melegebb érzés, költőibb színezés híján adja elő. Tesz ugyan egyszer-egyszer apróbb változásokat s ezek között legfontosabb a morál megváltoztatása. A szerzetes átírta beszélynek, ott a Gestákban, az a morálja, hogy az ideigtartó nyomorúság a mennyországban örökös vígságra fordul. Névtelenünk elbeszélésének eszméje az, hogy szoros út vagyon az örök boldogságra.

Egy másik változtatása például, hogy míg a Gesta Romanorumban a leányt szemérme és gyermeki tisztelete visszatartja attól, hogy elárulja dajkájának, hogy atyja volt megrottója, Névtelenünk így szólaltatja meg:

Oh én édes dajkám, hogy ne sírjak, úgymond, atyám miképen veszte,
Azt állítom vala, hogy gyarló voltamnak ő volna erőssége,
De szüzességemnek drága virágjában kegyetlenül megtöre.

A mi nem éppen sallangtalanul és lélektanilag is helytelenül van kifejezve! Szereti szerzőnk is a moralizálást, egyszer-egyszer sentenciákat szór elbeszélésébe, pl.: «kevés ember marad tökéletességben, az kit ér az ajándék». Megemlíthetjük azt is, hogy míg a Gestáknál három talányt ad fel Apolloniushnak a leánya, — a latin «eredeti»-ben 10-et, egyik-másik feldolgozásban 3—5-öt, — szerzőnk kihagyja ezt a jelenetet és beéri a tény rövid jelzésével. Szóval a mi a Gestákban is költőibb, megkapóbb, névtelen verselőnk igen halavány színekkel adja vissza, újabb költői motívumokkal pedig az elmulasztottat, a kihagyottat nem bírja pótolni! Nem osztozunk tehát Bodnár Zsigmond azon nézetében (Irodalomtörténet I. 323.), mintha verselőnk irálya «helylyel-közzel szép is tudna lenni».

A mi magát az elbeszélést illeti, helyes Rhode ama megjegyzése, hogy a két főmotivum közt, t. i. Apollonius és Antiochus esete a talánynyal és Apollonius vándorlása közt nincs meg a kellő összefüggés. Ennek oka az, hogy a görögben nem ez lehetett a kezdet. Talán, mint Xenophonnál egy orakulum parancsszava készíti a vándorútra Apolloniust, azonban

e motivumot a keresztyén átdolgozó nem használhatta és újjal pótolta. Ez új motivum: hogy t. i. az atya saját leányát elcsábítja, régi, keleti mesemotivum, a talányfejtés is keleti eredetű, megvan az Ezeregyében, meg Firdusinál (Sáhnâme), hol Zál vitéz Mihrát király leányaért versengve hat talányt fejt meg.* Az a tény, hogy a Hahn kiadta új görög népmesék közt nincs is meg az Antiochus esete kezdő motivumnak, az is azt bizonyítja, hogy a mese a nélkül, vagy más motivummal is megállhat. «Apollonius historiá»-ja különben a Hármas Istoriából a magyar nép ajkára is szállott és két mesénkben is megvan!**

IV. — «*Rustan császár dolgai.*» Az akadémiában őrzött Csoma-codexben «Rustan császár dolgai» című XVI. századi költői beszély foglaltatik, melynek tárgya a Gesták 110. elbeszélése s különben is világosan ott áll:

Ez éneket Romaságnak írt könyvéből írá,
Az ki írta, ő ezekben elméjét gyakorlá,
Az mint érte az deákból magyarra fordítá,
Egy faluban Dráva mellett versekben foglalá.

Szerzőjét általán drávai névtelennek mondják, s verselésén valóban meglátszik, hogy «ő ezekben csak elméjét gyakorlá». Egyet azonban meg kell jegyeznünk. Ha névtelenünk közvetlenül a Gestákból merített, — s onnan merített! — úgy határozottan az ő költeményében van, az összes ismert énekmondók művei közt, a legtöbb új lelemény.

A Gesták ez elbeszélést, Eustachius történetét, az arany legendából vették át, de eredete keleti, hisz megvan az Ezeregyében is. Trajánus császár Placidus nevű generálisa isteni felszólításra keresztyén lesz. Placidus kéri a hangot, hogy engedje meg, hogy neje és gyermeke is áttérhessen. A hang megengedi s tudára adja, hogy erős kísértéseknek lesz kitéve. Innét kezdve Jób története. Betegség, dögvész látogatják meg, háza, szölleje elpusztul, s ő meztelenül maradván, bujdosni indul. Ekkor egy új motivum háttérbe szorítja a Jób történetét. Elhagyja hazáját s hajóra száll. A hajósok egyike

* Magyarra fordította *Erődi Béla*. Magyar Salon. 1890. évfoly.

** Gál György: Magyar Népmesék. 3. kötet, p. 223. és M. Nyelvőr 1890.

nejét megszereti, erőszakkal elcsapja kezéről, s az Eustachiussá lett Placidust be akarja dobni a tengerbe, de az gyermekeivel együtt megszökik. A mint gyermekeit egy patakon át akarja szállítani, egy farkas és egy oroszlán elragadja őket. De a vadakat a közeli lakók leverik, a gyermekek megmenekülnek, ő azonban csordapásztorrá lett. Tizenöt évig viseli e sanyarú hivatalát, mikor Trajánus császár, kinek rosszul megy sora, mindenfelé keresteti Placidussát. A hírnökök rátalálnak, s ő elfoglalja előbbi hivatalát. Hadba indulván, abban a városban száll meg, hol fiai nevelkedtek. Itt volt a felesége is. Rájuk ismer, a harcban győz, de mikor az új császár, Adrianus felszólítja őket, hogy a pogány istennek áldozzanak, ellentállanak. A császár ekkor egy éhes oroszlán elé téteti őket, de ez megjuhászodik előttük. Majd egy forró rézbikába dobják őket, de a tűz sem fogja: íme Dániel esete! S ők «szép könyörgésekkel adják meg lelköket az Istennek».

Íme a Gesták elbeszélése, mely számos regényben, s vallásos drámában feldolgoztatott. Így Baro 1649-ben «St. Eustache» cím alatt, Bello 1632-ben ugyanily cím alatt tragédiában dolgozzák fel.

A magyar verselő számos új motivumot szőtt elbeszéléseibe. Mindjárt kiinduló pontja más. Hőse Eustachius császár s nem Placidus generális, kinek álmában jelenik meg egy angyal, s nem mint a Gesta Rom.-ban vadászat közben egy hang. Két kérdést ad fel néki: vajjon ifjú korában kell-e néki a nyomor és vénségében a boldogság, vagy megfordítva. Ő az elsőt választja, megtér s Rustan nevet nyer. — A tárgyalás folyamában is változásokat találunk. Így Rustant népe elűzi, mert szerencsétlenül harczolt; nincs meg tehát Jób esete, mint a G. R.-ban. A császár nyomora a magyar verselőnél 32 évig tart. A kifejlés is egészen más, mint a Gestákban, de megérthetjük okát. Míg a Gestáknál vértanúságot szenved Placidus, — az arany legenda alapján, K. u. 119 máj. 21, — itt a székébe visszahelyezett császár, az angyal igérete szerint, boldog öregkorral jutalmaztatik. A vakbuzgó szerzetes, a Gesták írója, kinek ideálja a martirok dicsősége, Dániel példájával akart hatni, pedig a cselekvény menetével nincsen összhangban. Névtelenünk finom érzékkel felismerte ezt s változtatott rajta!

Egy érdekes anachronismust akarunk még megjegyezni, s ez az, hogy névtelenünk a császárnét Rhea Sylvianának, a fiúkat Romulus és Remusnak nevezi, a mi által, legalább külsőleg, a farkasmondával köti össze az elbeszélést, de semmi mélyebb jelentőséggel. Mindebből kitetszik, hogy a magyar verselőnek volt érzéke a mese-alakítás iránt s változtatásai sok helyt igen ügyesek is. De igen rossz verselő, s vajmi csekély a rhythmus-érzéke is. Változtatásai arra vallanak, hogy aligha volt katolikus, s az a gondosság, melylyel költeményéből a martirság motivumát, mindjárt eleve, kiszorítá, arról győz meg bennünket, hogy református íróval van dolgunk, ki a Gesták meséjét saját céljaira ügyesen fel tudta használni. Nincs tehát szükségünk annak a feltevésére, hogy névtelenünk «egy előttünk ismeretlen forrást használt s abból *trá* vonzó elbeszélését», mint Bodnár Zsigmond véli. (Irod. tört. I. 334.)

Toldy Ferencz (A magyar költ. tört. p. 115.) azt állítja, hogy «Fortunatus históriája» is a Gestákból vétetett, mely rész ott egy régibb angol népkönyvből van összevonva. E história Heltai betűivel, hely és idő megnevezése nélkül, de bizonynyal a XVI. században jelent meg, s nem a Gesták 120. elbeszélése alapján íratott. A G. R. Dárius király két fiának történetét mondja el, s ennek ugyan a német népkönyv, — mert ez az eredeti s Augsburgban jelent meg 1480-ban — alapúl szolgált. De a Fortunatusról szóló história nemcsak a fiúk, hanem főkép és bőven az atya, Fortunatus történetéről szól, pedig *erről a Gestákban egy szó sem áll*. Ezt bővebben máshelyt fejtettem ki, legyen szabad e helyen arra csak utalnom.*

V. — *A magyar Gesta Romanorum*. Derék, igazi magyar ember, valódi XVII. századbeli főúr volt *Haller János*, a «Hármas Historia» szerzője. Műve gyönyörködtető olvasmánya a köznépek ma is s nem egy írónak lelki fejlődésére volt hatással. Arany János is «mohó vágygyal emésztette» ifjú korában, sőt egyetlen ismert ifjonti verse is e Hármas Historiából veszi tárgyát.

Haller János politikai szereplésével és írói működésével egyaránt a hazának akart szolgálni. Tetteiből és írásai-

* Pótkötetek a Phil. Közlönyhöz. II. köt. p. 368.

ból önként alakul ki egyénisége. Tekintélyes család sarja. Atyja, Haller István, Küküllő vármegye főispánja és az ország főkapitánya volt, s többször vett részt diplomáciai küldetésekben is. Fia atyjára ütött. Mint amaz, ügyes diplomata, igaz hazafi s becsületes politikus. De János azonkívül író is. Íróvá a magány teszi, hogy elűzze unalmát. Mikor 1678-ban Teleki Mihály politikai okokból börtönbe vetteti, honnét csak négy év múlva szabadul ki, a börtönben lefordítja Colonnai Gvidó híres regényét: «Trója veszedelmét», a Liber Alexandri de proeliist, s a Gesta Romanorumot. Az olasz irodalomban Silvio Pellico műve (Börtöneim) fakadt ki a börtönből, nálunk gróf Koháry (Fűzfa-versek), Bacsányi elégiái s Haller «Hármas Historiá»-ja.

Három évvel kiszabadulta után diplomáciai küldetésben részesül s 1691-ben Aporral szemben elnyeri a kincstartói állást. De nem sokáig tartja meg. Négy évre rá leköszön hivataláról, kiadja a «Hármas Historiát», s két évvel utóbb meghal.

A «Hármas Historia» három része közül bennünket a középső érdekel, melyet *Példabeszédeknek* nevez írójuk, tulajdonkép ez a Gesta Romanorum fordítása. Könyvének népszerűségét e résznek köszönheté! Mert mint Goethe mondja: Wer Vieles bringt, wird Manchem etwas bringen, kielégíté minden olvasóját, mindenki talált benne valamit, ízlésének megfelelőt. Imre Sándor (A néphumor a m. irod. p. 102) úgy véli, hogy a Hármas Historia népszerűségét «*kiáltésképen* Világbiró Nagy Sándornak köszönheti». A Példabeszédeknek azonban közvetlen hatásuk volt: a magyar népmesék. Mint már itt-ott utaltunk is reá, nem egy meséje a nép ajakára szállott, a mi hatásának legnevezetesebb bizonyítéka!

Fordított-e Haller avagy átdolgozott? Váczy János (Haller János és Hármas Historiája, p. 43.) ezt írja: «Haller nem pusztán fordító, hanem átdolgozó. Visszaadja az eredetinek tartalmát híven, de rövidít, összevon, néhol megtold vagy kihágy.» Ezzel szemben Beöthy Zsolt azt állítja (Széppr. tört. I. p. 132.), hogy «mit sem változtatott rajtok», míg Toldy (Költ. tört. p. 296.) «rövidített és változtatott» fordításról beszél. Ideje tehát e kérdést dülőre hajtani!

A Fókusz kovácsról szóló mesénél láttuk, hogy Haller

rövidebbre fogta az eredetit; Jovinianusnál, hogy toldott, újabb részleteket szőtt be, kiszínezte az elbeszélést; máshelyt kerekdedségre való törekvést vehetünk észre. Mikor a 166. elbeszélést kihagyja, azzal indokolja, hogy «valami játékról vagy on emlékezet, de mivel mostani időkben emlékezetben nincsen, nevet sem adhatni néki: nem tartottam szükségesnek annak fordítását». E játék a sakk s Haller e jegyzése bizonyítja, hogy a tájt még nem ösmerték Erdélyben! A Gesta Romanorum-ba e fejezet Neckamnak «De nat. rerum»-jából vétetett át. (Hans Sachs is feldolgozta), s Haller kihagyásával is azt bizonyítja, hogy ő a nagyközönségre volt tekintettel. Valóban ő igyekezett úgy írni, hogy mindenki megérthesse! Imre Sándor vádolja Hallert, hogy nála «nincs semmi nyoma az elmésségnek vagy humornak, valamint a nép természetes jogaira, nyomorúságára, az emberiség felsőbb eszméire való szabad eszmélésnek sem.» Minő vád! A XIII. század együgyű szerzetese, hogyan eszméljen az emberiség felsőbb eszméin? Hiszen Haller a Gesta Romanorum szerény fordítója csupán, ki itt-ott változtatott ugyan a szövegen, tódított vagy kihagyott, de tette ezt egyhelyt a jóhangzás, máshelyt az elbeszélés kerekdedsége, a részletek kiszínezése kedvéért.

Mint fordítónak elve: «nem illendő két nyelvet össze-zavarni s úgy beszélni», természetesen írni sem! Purismusra tör tehát s kerüli az idegen szavakat, bár sokhelyt az idegen kifejezések, a latinismuskok és germanismuskok útvesztőjébe téved. Nyelvének fősajátossága: az egyszínűség. Bő a szó-készlete, világosak kifejezései, s népies kifejezésekkel tarkítja nyelvét. A népnek ír a nép nyelvén. De mondatszerkesztési módja nehézkes s elfolyó, körülír s unalmas részletezésbe sülyed, sokszor purismusa érdekében. A mi azonban legfőbb hibája: nem tud a nyelvvel eléggé jellemezni, nem bírja az indulat nyelvét!

Üssük fel bármelyik lapján, bármelyik elbeszélésében jelentkeznek hibái és jó oldalai együttesen. Mindent össze-véve elmondhatjuk, hogy korához viszonyítva Haller egyike legjobb stylistáinknak, sőt prózájának megmarad értéke akkor is, ha mai nyelvünk mértékével mérjük.

A XVIII. században, Bessenyei György felléptével egy

új korszak áll be irodalmunkban. A felvilágosodás bajnokai újhodást sürgetnek, új eszméket hirdetnek, új formákra mutatnak rá. A régi az avult is, egyszerre szeretnék a múltat a feledés leplébe burkolni. Gúnynyal szólnak mindarról, a mi régi, együgyű és ósdi. Gúnynyal a Hallerek nyelvéről, a Hármas Historiáról és a Telemachus-fordításról is. A Gesták vallásrajongó hősei nem ebbe a satyrával, rationalista eszmékkel telített hajporos légkörbe valók. A középkor csodás hitvilága nem felelhetett meg a paróka-kor ízlésének. Elfeledték, megvetették. Az a szellem, melyet Bessenyei hozott az irodalomba, megsemmisíté, útját vágta ama hatásnak, melyet a Gesta Romanorum a magyar műköltői irodalomra gyakorolhatott volna.

Dr. LÁZÁR BÉLA.

A WITTEMBERGI AKADEMIÁN A XVI. SZÁZADBAN TANULT MAGYAR IFJAK LATIN VERSEI MINT FORRÁSMŰVEK ÉS PÓTLÉKOK A MAGYAR ATHENASHOZ.

Van a m.-vásárhelyi evang. ref. kollegium könyvtárában a többek között egy több apró füzetből összekötött könyv: «Collectanea Varia» címmel. E kis füzetkék latin verseket tartalmaznak túlnyomólag, melyeket a magyar tanuló ifjak írtak Wittembergben 1586—1589-ben egymásnak, amint egyik vagy másik onnan haza indúlt. Ezek tehát búcsú-, üdvözlőversek és ezekben ottan-ottan az illetők körülményeire és viszonyaira vonatkozó adatok is foglaltatnak. Van ezeken kívül a colligatumban két oratio és egy utazási leírás s végre a keresztények kicsiny sergének győzelme a törökön Szikszónál 1588. okt. 8-án.

Az említett években 25—30 magyar tanuló volt Wittembergben, külön társaságot alakítottak, seniort választottak magoknak, ki feje, igazgatója volt a társaságnak. Decsi Czimor János, a «Syntagma institutionum juris imperialis et ungarici» hírneves írója és kitűnő történész, 1587 július 26-án érkezett Wittembergbe a gondviselésére bízott négy erdélyi